

pūsi's, žė·mī's, drūobi's ir kt. yra girdėjęs leksikografas eržvilkietis Antanas Balašaitis). Be to, yra žinoma, kad „nepaisant *i* kamieno nykimo žemaičių tarmėje, netgi pietuose, pastebėta (*i* kamieno – įrašyta čia V. V.) daiktavardžių, kurie literatūrinėje kalboje priklauso *é* kamieniui, pvz. *bitis* 'bitė'...“⁷, plg. dar Jono Kazlausko mintis: „... kartais pasitaiko ir atvirkščias reiškinys – *é*-kamieno daiktavardžiai įgyja *i*-kamieno galūnę, plg. vns. kilm. *pėlėis* (= *pelis*), *dūbėis* (= *duobiš*), vns. naud. *pri žėmėi* (= *žemie*), *pėlėi* (= *pėlie*) (Kretinga)“⁸.

Šie pietų žemaičių (dūnininkų) šnektų faktai gali tik geriau paryškinti šitą, gal būt, bendrą rytinių baltų tendenciją – *i* kamieno skverbimąsi į *é* kamieną. (Dūnininkų faktai pirmą kartą buvo nugirsti prieš 10 metų Girėdiškėje, bet jų tikrumu įsitikinta tik dabar, užfiksavus tokių formų Kuršėnuose, Vidūklėje, Pāvandenėje.)

Ar tik ši galūnė *-i's* (*nuosi's, žė·mī's, sė·ni's*) nebus buvęs šaltinis atsirasti Kuršėnų, Šaukėnų *é*-kamienių daiktavardžių vns. kilmininkui *-is*, Vidsodžio, Užvenčio *-es*?⁹ Kadangi dgs. vardininke šios šnektos turi *-es* < **-ēs*, tai *-is* (*-es*) fonetiškai niekaip negali būti atsiradęs. Turint dabar užfiksotą galūnę *-i's* (*pūsi's, žė·mī's, mē·rgi's*), aiškiai matoma *i* kamieno įtaka *é* kamieniui ir darosi prasmingnis ir akivaizdesnis tvirtinimas, kad *é* kamieno vns. kilm. *-is* galūnė yra atėjusi iš *i* kamieno¹⁰. Šalia *mē·rgi's, pūsi's* dėl nekirčiuotų cirkumfleksinių galūnių trumpėjimo arba kitų kilmininko formų analogijos nesunkiai galėjo atsirasti *mē·rgis, pūsis* ir t. t.

Vytautas Vitkauskas

Jungtukas ar prieveiksmis?

Jungtukais nurodomi įvairūs semantiniai-sintaksiniai ryšiai tarp sakinių ar jo dalių. Susieti sakinių dėmenis ar sakinius gali taip pat santykiniai įvardžiai arba įvardiniai prieveiksmiai. Įvardis, kaip kaitomoji kalbos dalis, niekada nepainiojamas su jungtuku. O prieveiksmis ir jungtukas gali būti homonimais¹. Tačiau vieno ir kito vartojimas vis dėlto skiriasi.

Prieveiksmis, eidamas jungiamuoju žodžiu, rodo ne tik jungiamųjų dėmenų semantinį-sintaksinį ryšį, bet dar turi tam tikrą nurodomąją nominatyvinę reikšmę,

⁷ Z. Zinkevičius, min. veik., p. 245.

⁸ J. Kazlauskas, min. veik., p. 211.

⁹ Tokia hipotezė drąsiai buvo iškelta A. Rosino, žr. A. Rosinas, Šaukėnų šnektos *ja, ē* ir *i* kamieno daiktavardžiai, „Kalbotyra“, XXIII(1), 1971, p. 51; plg. dar A. Girdenis, A. Rosinas, (rec.), „Baltistica“, X (1974), p. 203.

¹⁰ A. Rosinas, ten pat.

¹ Apie dalelyčių skyrimą nuo jungtukų žr. A. Valeckienė, Jungtukai, dalelytės bei jų sąplaukos sujungiamajame sakinyje, LKK XI (1969), p. 69–84; J. Žukauskaitė, Jungtukas ir jo išskyrimo / / kriterijai, V., 1967.

t. y. užima sakinyje tokią pat vietą, kaip daiktavardis². Vadinasi, pats jungiamasis žodis, kaip ir daiktavardis, eina tokia sakinio dalimi, kokios reikalauja jo aplinka, paprastai dėmens predikatas. O jungiamojo žodžio (irrieveiksmio, ir įvardžio) antecedentas pagrindiniame dėmenyje eina tokia sakinio dalimi, kokia yra abiejų jungiamųjų dėmenų santykio semantinė-sintaksinė reikšmė. Jungtukai tėra tik tų dėmenų santykio reikšmės rodiklis – kitokio vaidmens jie sakinyje neturi. Tai galima iliustruoti prijungiamaisiais jungtukais *kada* ir *kol*: pirmasis gali būti santykinisrieveiksmis (*kada* „kuriuo metu“) arba jungtukas (*kada* „kai“), o *kol* vartojamas tik jungtuku.

Plg.rieveiksmį *kada* sakinyje:

Kada, kaip ir kodėl susidarė nuomonė, kad Pempienė ragana ir žavėtoja, niekas nežino. V. Myk-PutR VI 29.

Šio sakinio santykiniurieveiksmiu *kada* „kuriuo metu“, nurodančiu laiko aplinkybę, jungiamas šalutinis dėmuo objektiniu (papildinio) santykiu su pagrindiniu dėmeniu (... *niekas nežino*), o jungiamojo žodžio *kada* antecedentas (daiktavardis „laikas“) pagrindiniame dėmenyje taip pat susijęs objektiniu santykiu (eina papildiniu) su dėmens predikatu. Plg.: *niekas nežino...* „laiko“ (papildinys), *kada*, t. y. kuriuo metu (laiko aplinkybė), *susidarė nuomonė...* Tokį pat vaidmenį sakinyje turi ir kiti čia jungiamieji žodžiai –rieveiksmiai *kaip* ir *kodėl* ir jų antecedentai: *nežino...* „būdo“, *kaip...*; *nežino...* „priežasties“, *kodėl...*

Vadinasi,rieveiksmio nurodomas ryšys lyg dvigubėja: eina prijungiamajame dėmenyje sakinio dalimi, o jo antecedentas pagrindiniame komponente yra jungiamų dėmenų semantinio-sintaksinio santykio rodiklis. Tuo tarpu jungtuku *kada* tik konstatuojama, kad vieno dėmens veiksmas ar būsenalaiko atžvilgiu yra susijusi su kito dėmens veiksmu ar būsenala. Pvz.:

Viduje taisėsi jau gulti, kada Tupikis išibaldė. ŽemR I 272. *Rankos vyro – gražu, kada tvirtos!* S. NėrR I 199. *Kada dugną dėsim – tada regėsim.* PPr 366. *O kada reikės raštininkų prie darbo, tai jų bus tiek, kiek tiktai prireiks.* A. Gud-Guz KIT 316.

Čia šių sakinių nurodomų reiškinų santykis jungtuku *kada* nediferencijuojamas: vieno meto reiškinų vyksmas (pvz.: ... *grazu, kada tvirtos...*) ar tų reiškinų tam tikra seka (pvz.: *Kada... dėsim, regėsim*) priklauso ne nuo jungtuko, o nuo jungiamų dėmenų leksinės-gramatinės sandaros. Pavartoti pagrindiniame dėmenyjerieveiksmis *tada* ar dalelytė *tai* – tėra tik santykį pabrėžiantys atliepiamieji žodžiai.

Kadangi šio tipo sakinių jungtukas *kada*, kaip ir visi jungtukai, neturi loginio kirčio, neina sakinio dalimi, tai kalboje dažnai vartojamas jo sutrumpintas variantas

² Plg. A. Valeckienė, Anaforiniai įvardžiai – daiktavardžių variantai, „Baltistica“ VII (2), 1971, p. 139–146.

kad, o dar dažniau – jungtukas *kai*. Plg. šių sakinių jungtukus *kada*, *kád* ir *kai*: *O kad aš augau Pas savo tėvelį, Vytužėj vygiuojamas, Miego nenorėjau. O kai užaugau Kaip žmonių berneliai, Po stainele vaikščiodamas, Žirgeliais gėrėjaus.* JD II 141. *Vis tik gera ir smagu, Kai randi minties draugų. O kada randi ir draugę – Žodis žodį taip ir traukia.* J. MarcinDvP 129.

Čia tų dėmenų santykis visiškai nepriklauso nuo to, kuris jungtukų jungia – *kada*, *kad* ar *kai*. Tik laiko santykiui pabrėžti dažniau pasakomas jungtukas *kada*.

Dviejų reiškinių (veiksmo ar būsenos) laiko santykis yra nurodomas ir jungtuku *kol*. Tik jungtuku *kol* nurodomas santykis čia pat kartu ir apibūdinamas, kaip ir kitais panašios reikšmės jungtukais: *iki*, *ligi*, *vos*, *tik*. Sakiniai su jungtuku *kol* žymi tokius reiškinius, kurių vienas reiškinys (veiksma ar būseną) riboja kito reiškinio trukmę. Pvz.: *Kol jaunas, o broli, sėk pasėlio grūdą!* V. Kudir. *Daryk žvakę, kol minkštas vaškas* Sim (LKŽ VI 306).

Sakinyje tas *kol* loginio kirčio neturi, todėl neina nė sakinio dalimi. Juo tėra pabrėžiama būsenos trukmė, nuo kurios priklauso ir antrojo dėmens nurodyto reiškinio trukmė (*sėk*). Tas *kol*, nurodydamas būsenos trukmę, lyg ir susilieja su viso dėmens predikacija, susiedamas tą dėmenį su antruoju (plg. *kol jaunas – jaunas būdamas... sėk...*). Tuo tarpu prievaismis, kaip savarankiška kalbos dalis, visada užima tam tikrą vietą sakinyje, turi tam tikrą loginį kirtį ir susilieti su sakinio komponentais negali.

Veiksma ar būsenos trukmės ribą gali pabrėžti ir atliepiamieji žodžiai pagrindiniame dėmenyje *tol* arba *tai* (plg. *kada, kai – tada; kada, kai – tai*). Šnekamojoje kalboje yra, vartojami šalia *kol* ir *kolei*, *pakol*, *pakolei*, o atliepiamuoju žodžiu – *tolei*. Pvz.: *Tol vaikai, kol skverne laikai.* PPr 159. *Kol pats po kulkom nepakliuvau, tai nieko ir neišmaniau.* A. Gud-Guz KIT 336. *Kolei lieka gyvų gyventojų, tolei nemiršta ir senasis upės ar ežero vardas.* K. Būg III 729. *Kolei aš sueiškojau tą vandenį, pakol parnešiau, tai ir pasivėlinau* BsP IV 9.

Jungtukas *kol* priklauso prie laiko santykį diferencijuojančių jungtukų, kaip ir *iki*, *ligi*, *vos*, *tik*, kurių kiekvienas kitoje pozicijoje gali eiti kita kalbos dalimi: arba prielinksniu (plg. *dirbo iki, ligi vakaro*), arba dalelyte (pvz.: *vos galėjo pakelti tokį maišą; tik vieną kartą mačiau*). Bet jungtukas *kol* nei prievaismiu, nei kita kuria kalbos dalimi dabartinėje lietuvių kalboje nevartojamas. Lietuvių kalbos žodyne (VI 306) tėra tik tarminių šnekamosios kalbos pavyzdžių, kur tas *kol* kaip prievaismis pavartotas vietoj bendrinėje kalboje vartojamo *iki kol*. Pvz.: *Kol tu čia būsi? DŽ. Kol tu valgysi tą puspūrę? Krč.*

Tačiau kiti pavyzdžiai iliustruoja prievaismį sąmplaika *iki kol*, kuri šiais atvejais dabartinėje lietuvių kalboje visada taip ir vartojama. Dabar pasakoma tik: *Iki kol tu čia būsi?*

Apskritai, laiko santykius bendrinėje lietuvių kalboje žymi jungtukai *kada, kad, kai*, nenusakydami santykio pobūdžio, o jungtukais *kol(ei), iki, ligi, vos, tik* dviejų reiškinių vyksmo santykis patikslinamas, nusakant tais jungtukais reiškinio (veiksmo arba būsenos) trukmę, jo ribą ar kurių reiškinių sekos greitį.

Tad prievieksmiai, einantys jungiamaisiais žodžiais, negali nurodyti laiko santykių, ir tai patvirtina, kad J. Jablonskio būta teisingas, kai jis daug kartų taisė netaisyklingai vartotą (ir dabar dažną) prievieksmį *kuomet* jungtukų *kada, kai* vietoje³.

Julija Žukauskaitė

---

³ Jablonskio Raštai, II, K., 1933, p. 196; IV, K., 1935, p. 210, 288, 321; V, K., 1936, p. 58, 145.